

In de put

Maaslandse Monografieën, 79

Onder redactie van

Prof. Dr. A.-J.A. Bijsterveld (voorzitter)
Dr. W.J.M.J. Rutten (redactiesecretaris)
Prof. Dr. E. Aerts
Prof. Dr. A.M.J.A. Berkvens (vicevoorzitter)
Dr. M. van der Eycken
Dr. J.J. de Jong
Dr. R. Nouwen

Raad van Advies

Drs. Th.J.F.M. Bovens (Maastricht)
H. Reijnders (Hasselt)
Prof. Dr. C. Bruneel (Louvain-la-Neuve)
Prof. Dr. A. Heinen (Aken)
Prof. Dr. P.M.M. Klep (Nijmegen)
Prof. Dr. A. Labrie (Maastricht)
Prof. Dr. J.M.W.G. Lucassen (Amsterdam)
Prof. Dr. J.C.G.M. Jansen (Maastricht)
Prof. Dr. H. Soly (Brussel)
Prof. Dr. R. van Uytven (Antwerpen)

De in deze serie verschenen delen staan vermeld op pag. 246.

Stichting Maaslandse Monografieën

De Stichting Maaslandse Monografieën werd in 1964 in het leven geroepen door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en staat onder bestuur van:

Drs. F.L.J.F. Jadoul (voorzitter)
Prof. Dr. A. Knotter (secretaris)
Drs. H.J.L.M. Boersma MBA (penningmeester)
Mevr. B.J.F.M. Berden-Van Lier MMO
Prof. Dr. P.M.J.E. Tummers (vicevoorzitter)

In de put

De arbeidsmarkt voor mijnwerkers
in Belgisch-Limburg, 1900-1966

door

BART DELBROEK

Hilversum
Verloren
2016

De uitgave van dit proefschrift kwam tot stand met financiële steun van
Vrije Universiteit Brussel en Unger-van Brero Fonds.

Op het omslag: mijnwerkers in een pijler in de kolenmijn van Beringen.
Collectie Vlaams Mijnmuseum Beringen.

ISBN 978-90-8704-550-0

Bewerkte versie van een op 20 september 2011 aan de Vrije Universiteit Brussel verdedigd
proefschrift getiteld: 'In de put'. *De dagelijkse werking van de arbeidsmarkt voor mijnwerkers in
Belgisch-Limburg (1900-1966)*. Promotor: prof. dr. Peter Scholliers.

© 2016 Bart Delbroek & Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Typografie Rombus, Hilversum
Omslagontwerp Het Lab, Arnhem
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the author and publisher.

Inhoud

Inleiding	9
Arbeidsmarkt, mijnwerkers, Limburg	11
Theoretische aspecten: de arbeidsmarkt als arena	14
Vraagstelling	16
De bronnen	17
Opzet van deze studie	18
1 Nieuwe bazen, nieuwe regels: karakteristieken van de Limburgse mijnindustrie	19
Van hypothese tot wedloop: de ontdekking van steenkool in Limburg	20
Een nieuwe mijnwet voor een nieuw bekken	26
De kapitaalstructuren	29
De beroepshiërarchie	35
Beroepscategorieën	40
Conclusie	44
2 De vraag naar mijnarbeid	45
De steenkolenmarkt	46
De werkgelegenheid	56
Patronen van rekrutering naar leeftijd en geslacht	60
Onder- en bovengronds	64
De werkgelegenheid in andere sectoren	66
De werkloosheid	69
Conclusie	71
3 Het arbeidsaanbod	74
De demografische ontwikkeling	75
Veranderingen in de samenstelling van de beroepsbevolking	81
Het ontstaan van een regionale arbeidsmarkt voor mijnwerkers	83
De André Dumont-mijn van Waterschei	84
De steenkoolmijn van Beringen	90
De steenkoolmijn Limbourg-Meuse in Eisden	91
De steenkoolmijn van Winterslag	93
De regionale arbeidsmarkt voor mijnwerkers sinds de jaren 1920	95
Buitenlandse arbeiders	99
Conclusie	112

4	Loon naar werken: lonen en sociale voordelen	113
	Loonstelsels	115
	Het tijdloon	115
	Het akkoordloon	117
	De verhouding tussen de verschillende loonsystemen	129
	De betalingstermijnen en de uitbetaling van de lonen	131
	Huisvesting en sociale voordelen	135
	Het opdrijven van het arbeidsritme	144
	Conclusie	153
5	Op zoek naar koolputters: de rekrutering van het personeel	154
	De beroepsvereisten voor de mijnwerker	156
	Medische controles	157
	De beroepsvereisten voor het toezichthoudend personeel	158
	Voorkeuren en vooroordelen	160
	De organisatie van de aanwervingen	163
	Inschakeling van arbeidsbureaus en werklozen	166
	De aanwervingsprocedure van migranten	169
	Het personeelsvervoer	172
	Concurrentie om het arbeidsaanbod	175
	Conclusie	181
6	Leren om te produceren: de opleiding tot mijnwerker	182
	Mijnbouwonderwijs vóór de Tweede Wereldoorlog	182
	Nieuwe impulsen voor het mijnbouwonderwijs na 1945	189
	Interne bedrijfsopleidingen voor nieuwe arbeiders	197
	Conclusie	200
	Conclusie	201
	Bijlagen	206
1	Kaart van Limburg 1831 (met gemeentegrenzen vóór de fusie)	206
2	De directeur-gérants van de zeven Limburgse steenkoolmijnen	207
3	Algemeen organogram van de Limburgse mijnen	209
4	De evolutie van de steenkolenproductie in Limburg, Wallonië en België, 1917-1966	210
5	De evolutie van rendementen, voorraden, gewerkte dagen in Limburg, Wallonië en België	212
6	De evolutie van de productie in de zeven Limburgse steenkoolmijnen, 1917-1966 (in tonnen)	214
7	De samenstelling van het personeel in de Limburgse mijnen, 1912-1966	216
8	De verhouding tussen het Belgische en buitenlandse personeel van de Limburgse mijnen, 1930-1966	218
9	De woonplaatsen van mijnwerkers in kaart gebracht (dr. Erwin Steegen)	220

Gebruikte afkortingen	225
Geraadpleegde bronnen en literatuur	226
Archieven	226
Literatuur	226
Summary	239
Register	240
Curriculum vitae	245

Grafieken	
2.1 De productie van steenkool in Limburg, Wallonië en België, 1917-1966	47
2.2 De productie in de Limburgse mijnen, 1917-1966	48
2.3 De steenkoolvoorraden in Limburg, Wallonië en België op 31 december, 1917-1966	53
2.4 De evolutie van het aantal mijnwerkers in het Limburgse bekken, 1920-1966	58
2.5 De evolutie van het aantal vrouwelijke arbeiders in de Limburgse mijnen, 1919-1966	63
2.6 De evolutie van het aantal jonge arbeiders in de Limburgse mijnen, 1929-1966	64
2.7 Het aandeel van kolenhouwers, ondergrondse en bovengrondse arbeiders in het Limburgse bekken, 1918-1966	65
3.1 Factoren van natuurlijke groei in Limburg, 1900-1966	78
3.2 Het binnenlandse en buitenlandse migratiesaldo in Limburg, 1920-1966	79
4.1 Rendementen van kolenhouwers in Limburg en Luik, 1919-1966	145

Tabellen	
1.1 Overzicht van de concessieverleningen in Limburg	30
1.2 Naam en oprichtingsdatum van de uitbatingsmaatschappijen	31
1.3 De belangrijkste beroepen in de ondergrond naar scholingsgraad	42
2.1 Aantal arbeiders in het Kempens bekken, 1912-1920	57
2.2 Het aantal Belgische en buitenlandse arbeiders in het Kempens bekken, 1946-1949	59
2.3 Verdeling naar leeftijd en geslacht van arbeiders in het Limburgse bekken, 1919-1928	60
2.4 Verdeling naar leeftijd en geslacht van arbeiders in het Limburgse bekken, 1929-1966	61
2.5 De industriële werkgelegenheid in Limburg, 1930	67
2.6 De werkgelegenheid in Limburg per sector, 1947-1965	72
3.1 De bevolkingsontwikkeling in Limburg, 1880-1970	76
3.2 De bevolkingsontwikkeling in acht Limburgse gemeenten, 1900-1961	77
3.3 De verdeling van de actieve bevolking in Limburg, 1900-1961	82
3.4 De herkomst van de arbeiders in Waterschei ingeschreven tussen 1909 en 1919	85
3.5 Het aantal arbeiders in de mijn Waterschei uit de 4 omliggende gemeenten, 1909-1919	86

3.6	De woonplaats van ingeschreven ondergrondse arbeiders in Beringen, 1909-1921 (N = 124)	91
3.7	De geboorteprovincies van mijnpersoneel te Eisden, 1918	92
3.8	De woonplaats van het niet-Limburgse personeel in Eisden, 1918	92
3.9	Geboorteprovincie van personeel van Winterslag, 14 maart 1913	93
3.10	De herkomst van de Belgische ondergrondse arbeiders in de Limburgse mijnen, ca. 1921-1925 (percentages)	96
3.11	Het aandeel van mijnwerkers in de mannelijke actieve bevolking per gemeente (procenten) in 1947	98
3.12	De nationaliteit van de buitenlandse mijnwerkers in Limburg en België in 1922	100
3.13	De verdeling naar nationaliteit ondergronds in Winterslag, Waterschei, Eisden, ca. 1921-1925	101
3.14	De nationaliteit van de buitenlandse mijnwerkers in Limburg, 1926-1927 en 1930	102
3.15	Belgische en buitenlandse mijnwerkers in Limburg, 1930-1939	104
3.16	Het aantal Russische dwangarbeiders in de Limburgse mijnen, 1942-1943 (31 dec.) en 1944 (aug.)	105
3.17	Het aantal Duitse krijgsgevangenen in de Limburgse mijnen, 1945-1946 (31 dec.) en 1947 (okt.)	107
3.18	Het aantal tewerkgestelde 'incivieken' in de Limburgse mijnen, 1946-1949 (31 dec.)	107
3.19	De buitenlanders in de Belgische steenkoolindustrie naar nationaliteit, 1946-1948 (31 dec.)	108
3.20	Het personeelsbestand (ondergronds en bovengronds) van de Kempense mijnen per maand (augustus 1944-september 1948)	109
3.21	De verhouding tussen buitenlanders en Belgen in de Limburgse mijnen, 1951-1967	111
4.1	Gehanteerde loonberekenningsmethoden in België en Limburg (aantal mijnen), 1956	119
4.2	De werkwijze voor de prijszetting van akkoordlonen in vijf Limburgse mijnen in 1939	119
4.3	De berekeningswijze voor het meten van de productie in vijf Limburgse mijnen in 1939	121
4.4	Afwezigheid in de ondergrond, België, Limburg, Beringen (percentages)	150
5.1	De loopbaan van J.C., conducteur in de mijn van Beringen	159

Figuren

1.1	Organogram van de Limburgse steenkoolmijnen	37
4.1	Loonberekening van een collectief akkoordloon	122
4.2	De loonstelsels in de Limburgse mijnen, 1956	131

Inleiding

‘Als de mijnen weer open zouden gaan, zou je dan opnieuw in de ondergrond willen werken?’ Stel deze vraag aan een oud-mijnwerker en je krijgt wellicht een positief antwoord. Vooral de legendarische kameraadschap en de onderlinge solidariteit, noodzakelijk vanwege de gevaarlijke werkomstandigheden, geven vorm aan deze beroepstrots. De meesten kunnen uren enthousiast vertellen over hun werk in de ondergrond. Toch komen tegelijk steeds de scherpe kantjes van het beroep naar voren. Teruggaan ja, maar alleen onder de werkomstandigheden van de laatste jaren. De situatie was heel anders in de jaren vóór en na de Tweede Wereldoorlog, zoals een Poolse kolenhouwer vertelt, die in 1938 in Winterslag begon: ‘Dat was dag en nacht verschil. Het leven was hard, het werk in de mijn ook’.¹ En ondanks de populaire uitspraak ‘Onder in de put zijn we allemaal even zwart’, bestond er wel degelijk racisme onder mijnwerkers. Een mijnwerker lijkt altijd een haat-liefde verhouding te hebben met ‘zijn’ mijn. Die combinatie van verbittering en heimwee werd prachtig bezongen door de Italo-Limburgse crooner Rocco Granata (op een tekst van René Swartenbroekx) in het *cité*-Duits – het mengtaaltje dat in de vooroorlogse *cités* vaak werd gesproken – in het nummer ‘Betaald’:

*Ich habe – mijn God – viele kolen gemacht. Ich hatte viel Herz für mijn werk. [...] Ich habe danach in de steengang gewerkt. Gewerkt – o mijn God – wie een Hund. Mijn Frau had het gans snel als eerste gemerkt. Sie sagte: Das ist nicht gesund. Du arbeitest immer in stof. Was hast du schon binnengehaald. Maar als mijn kezem kwam, dan vond sie es tof. Mijn arbeid werd gans goed bezahld. Nun, alles geschlossen. Ich habe pensioen. Aber, es geht mich nicht goed. Achthonderdduizend, das ist een hoop poen. Aber hier drinnen da bin ich kaput. Kon ich nog werken, dan war ich content. Es geht nicht meer. Ich habe gefahld. Stoflong für ziebenundachtig procent. Ich habe mijn arbeid betaald.*²

Had het zelfbeeld van de Limburgse mijnwerkers al minder fraaie kanten, voor de buitenwacht behoorde mijnarbeid lange tijd al helemaal tot een grotendeels onbekend en vooral te vermijden wereldje. Toen de Limburgse steenkoolmijnen in de jaren 1920 kolen begonnen te produceren, was ‘de put’ in de volksmond slechts goed voor wie zijn moeder had vermoord.³ Het taaltje van de mijnwerkers was onbehouwen en onbeschoft. Dit vond zelfs de christelijke vakbondsleider August Cool in een toespraak: ‘Ziet dan eens hoe ze zich gedragen, hoe ze liggen, hoe ze zitten, hoe ze stampen en vechten. Luister dan eens wat ze

¹ Geciteerd in De Rijck en Van Meulder, *De ereburgers*, 412.

² Rocco Granata, *Betaald*. Op: Mineworks. The real sound of the underground. Gerealiseerd door: vzw Het Vervolg i.s.m. CC Muze. <http://www.mineworks.be>.

³ Minten, ‘Beeldvorming’, 395.

Situering van de kolenconcessies in
het Kempische bekken, circa 1930.
Atlas Châtel et Dollfus, plan-
che no. 4.

zingen, wat ze zeggen, wat ze fluiten'.⁴ De 'vreemdelingen' (zowel de Waalse mijndirecties als de buitenlandse arbeiders) in de nieuwe mijn*cités* brachten meermaals xenofobe reacties teweeg. Het feit dat de steenkoolindustrie meestal alleen de kranten haalde bij een ramp, heeft zeker bijgedragen tot dit negatieve beeld. Deze beeldvorming was mede ingegeven door nostalgie naar het verleden en door angst voor nieuwe ideeën die de macht van de kerk zouden ondergraven. Niettemin bleef de reputatie van het mijnwerkersberoep overwegend negatief, zelfs in die mate dat de overheid en de steenkoolindustrie tijdens de 'kolenslag' (1944-1949) een heus charmeoffensief begonnen, waarmee de mijnwerkers werden uitgeroepen tot helden van het vaderland. Hun zware en gevaarlijke arbeid was misschien weinig benijdenswaardig, maar net die opofferingen maakten van hen heroïsche figuren.⁵

Al bij al konden mijnwerkers gedurende de twintigste eeuw niet rekenen op veel maatschappelijke waardering, terwijl ook het zelfbeeld van de Limburgse mijnwerker niet onverdeeld positief was. Welke realiteit ligt er aan de basis van deze beeldvorming? Zaten de Limburgse mijnwerkers niet alleen letterlijk maar ook figuurlijk in de put? Was mijnarbeid enkel goed voor de grootste sukkelaars die werden uitgebuit door de 'vreemde' mijndirecties? Of waren het profiteurs die iedere gelegenheid aangrepen om wilde, gewelddadige stakingen te voeren om de toch al hoge lonen verder op te voeren?

In dit onderzoek tracht ik tot een beter inzicht te komen in de wijze waarop een (nieuwe) nijverheid zich trachtte te voorzien van arbeid en hoe arbeiders omgingen met de geboden arbeidsvoorwaarden op het gebied van loon en loonberekening, rekrutering, werktijden, hiërarchie, en veiligheid. Het accent ligt daarbij op de dagelijkse werkelijkheid van het gedrag van de mijndirecties en mijnwerkers, en niet op uitzonderlijke gebeurtenissen, zoals stakingen. Arbeidsmarktinstituties worden eerder gekenmerkt door een hoge mate van stabiliteit en continuïteit dan door constante conflicten.⁶ Onderzoek naar de dagelijkse praktijk vergt een benadering die veel aandacht besteedt aan zaken die de tijdgenoot als vanzelfsprekend beschouwde en waarover de bronnen niet direct informeren.

ARBEIDSMARKT, MIJNWERKERS, LIMBURG

Mijn keuze roept drie vragen op: Waarom een studie naar de arbeidsmarkt? Waarom een studie naar de arbeidsmarkt voor mijnwerkers? Waarom een studie naar de arbeidsmarkt voor mijnwerkers in (Belgisch-)Limburg?

Waarom is een studie naar de arbeidsmarkt relevant? De arbeidsmarkt is slechts één van de vele historische en sociaal-culturele organisatievormen voor de verdeling van arbeid binnen een maatschappij. Niettemin zijn gedurende de laatste twee tot drie eeuwen steeds grotere delen van de wereldbevolking van de arbeidsmarkt (dus van loonarbeid) afhankelijk geworden.⁷ Simpel beschouwd vinden op de arbeidsmarkt steeds twee processen plaats: veranderingen in de loonverhoudingen en mensen die van baan veranderen. Meestal wordt daarom

⁴ Geciteerd in: *ibidem*, 400. De voorliefde voor krachttermen blijkt ook uit de interviews die met mijnwerkers werden afgenomen. Zie bijvoorbeeld: Mijnen. Limburgse koolputters spreken.

⁵ Zie over deze dualiteit ook: Debrabant, Dumont en Dubuc (eds.), *Heros ou martyrs*.

⁶ Vgl.: Collinson, *Managing the shopfloor*, 3.

⁷ Fevre, *The sociology of labour markets*, 1.

in de algemene literatuur een onderscheid gemaakt tussen de loonmarkt enerzijds en de banenmarkt anderzijds. Beide vormen echter een onlosmakelijk deel van de arbeidsmarkt en het lijkt mij onzinnig om het onderscheid te ver door te drijven.

De historische studie van arbeidsmarkten kwam in Nederland en België pas in de loop van de jaren 1980 op gang, mede door de toenemende integratie van de geschiedwetenschap met de sociale wetenschappen. Dit ging gepaard met een groeiende theoretische belangstelling bij historici, waarin ook de 'abstracte' arbeidsmarkt als een afzonderlijk historisch onderzoeksdomein werd (h)erkend. Historische studies over de geschiedenis van arbeidsmarkten hebben gemeen dat ze de arbeidsmarkt niet beschouwen als een homogeen, abstract gegeven, maar als een 'gedifferentieerde, heterogene, voortdurend in beweging zijnde werkelijkheid [...] waarin frikties en onvolkomenheden de onderlinge afstemming van vraag en aanbod belemmeren'.⁸ Bepaalde aspecten van het historisch arbeidsmarktonderzoek kwamen ook al in de oudere geschiedschrijving aan bod, maar arbeid werd daarin voornamelijk bestudeerd vanuit het perspectief van de ontwikkeling van de arbeidersbeweging en haar relaties met de werkgevers en de overheid, waarbij geïnstitutionaliseerd overleg en collectieve acties centraal stonden.⁹

Door gebruik te maken van het concept arbeidsmarkt wordt het mogelijk een aantal fenomenen, die vroeger veelal afzonderlijk werd bestudeerd, samen te brengen onder één noemer. Arbeidsmarkten zijn steeds ingebed in sociale, institutionele en culturele structuren. Factoren van economische, sociale, demografische, geografische, culturele en institutionele aard regelen de toegang tot de arbeidsmarkt, de positie, de mobiliteit, en de voorwaarden voor het verlaten ervan. Arbeidsmarkten zijn sociale structuren. Arbeidsplaatsen worden onder meer gezocht via sociale contacten, de arbeidsprestaties worden uitgevoerd in organisaties (bedrijven) en daardoor binnen sociale en institutionele structuren, belangen worden via groepen en coalities verdedigd.¹⁰ Dit maakt historisch arbeidsmarktonderzoek een interessante toegang tot een integraal onderzoek naar de regionale en interregionale dynamiek van arbeid.

Door de introductie van het concept arbeidsmarkt konden nieuwe inzichten verworven worden in meerdere onderzoeksdomeinen. L. Noordegraaf formuleerde in 1987 aan de hand van een analytisch overzicht van de literatuur zes centrale onderwerpen in de historische studie van arbeidsmarkten: transformatie, mobiliteit en mobilisering, segmentering, prijsvorming, werkgelegenheid en werkloosheid, regulering.¹¹ Met het begrip 'transformatie' wordt bedoeld op de overgang van gebonden arbeid aan een persoon (slavernij bijvoorbeeld), aan de grond (het familiaal bedrijf), of aan een organisatie (een gilde), naar vrije arbeid, een situatie waarin een markt ontstaat waarop arbeidskracht in principe vrij kan worden verhandeld. Dit proces, dat ook wel wordt aangeduid als proletarisering, verliep uitermate complex, maar kan ons niettemin inzicht geven in het ontstaan van de 'moderne' arbeidsmarkt.¹² 'Mobiliteit' en 'mobilisering' zijn beide nauw verweven met de transformatie-

⁸ Noordegraaf, 'Arbeid en arbeidsmarkt', 369.

⁹ Twee voorbeelden van vakbondsgeschiedenis met betrekking tot de Belgische steenkoolindustrie zijn: Vandendriessche, *La Centrale des Francs-Mineurs*; Dethier, *Centrale syndicale des travailleurs des mines*. Vanuit het bredere perspectief van de arbeidsverhoudingen: Kurgan-Van Hentenryk en Puissant, 'Industrial relations in the Belgian coal industry'.

¹⁰ Vgl.: Granovetter, 'Economic action and social structure'; Abraham en Hinz, 'Wozu Arbeitsmarktsoziologie?', 11.

¹¹ Noordegraaf, 'Arbeid en arbeidsmarkt', 357-369. Zie ook: Pierenkemper, 'Historische Arbeitsmarktforschung', 24-29.

¹² Een dergelijke benadering vinden we bij Klep, *Bevolking en arbeid in transformatie* en Vanhaute, *Heiboeren*.

tie van arbeid. Losgeraakt van gebonden arbeid waren en zijn er grote groepen mensen die zich, slechts beschikkend over hun arbeidskracht, naar elders begeven om daar een plaats te vinden op de arbeidsmarkt. Onder mobiliteit verstaat Noordegraaf: 'de verplaatsing in geografische zin naar arbeidsmarkten waarop de migrant dezelfde positie in de arbeidsverhoudingen inneemt als in zijn oorspronkelijke verblijfplaats',¹³ terwijl met mobilisering transformatie van de arbeidsverhoudingen gepaard gaat. In dat geval komt een migrant dus niet alleen in een nieuwe regio terecht, maar ook in een ander type arbeidsverhouding. Een voor dit onderzoek relevant voorbeeld zijn Italiaanse landbouwerszonen die na de Tweede Wereldoorlog in de Belgische mijnindustrie terechtkwamen. Er worden als het ware uit de arbeidsreserves van het landbouwmilieu nieuwe arbeidskrachten gemobiliseerd voor de arbeidsmarkt. Onderzoek naar de herkomstpatronen en de aard van de migratiebewegingen kan een belangrijke bijdrage leveren aan het inzicht in de verhouding tussen diverse groepen actoren op de arbeidsmarkt.

Het concept 'segmentering' heeft betrekking op het bestaan van verschillende deelmarkten op de arbeidsmarkt, waarop vraag en aanbod zich langs uiteenlopende lijnen ontwikkelen. Het arbeidsaanbod kan hierbij worden onderscheiden naar onder meer regionale herkomst, scholingsgraad, duur van de arbeidsrelatie, en sekse. Een beter begrip van de manier waarop deze segmenten zich ontwikkeld hebben en hoe ze zich tot elkaar verhouden, is cruciaal in onderzoek naar het functioneren van een arbeidsmarkt. Ook 'prijsvormingsprocessen' vormen daar een integraal onderdeel van. Dat vragen naar 'werkgelegenheid' en 'werkloosheid' een centraal onderzoeksthema zijn in arbeidsmarktonderzoek hoeft niet te verbazen. Ze zijn immers uitdrukking van de verhouding tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt.

Onder 'regulering' tenslotte verstaat Noordegraaf 'de activiteiten van de burgerlijke overheden en semi-overheden om al dan niet in samenwerking met particuliere [...] instellingen de toegang van bepaalde bevolkingsgroepen tot de arbeidsmarkt of segmenten daarvan door middel van bestuurlijke kaders en organisatievormen naar believen te stabiliseren, te verruimen of in te krimpen'.¹⁴ Hoewel hij hierbij vooral de periode vóór 1850 voor ogen heeft, werd het functioneren van de arbeidsmarkt ook in de daaropvolgende anderhalve eeuw door allerlei wettelijke en institutionele factoren beïnvloed. Het concept roept tevens de vraag op naar machtsverhoudingen tussen de betrokken organisaties en hun mogelijkheden een stempel te drukken op het gevoerde beleid. Ik denk hierbij uiteraard in de eerste plaats aan werkgevers- en werknemersorganisaties. Een studie naar de arbeidsmarkt stelt ons dus niet alleen in staat vragen te behandelen met betrekking tot vraag naar en aanbod van arbeid in een specifieke nijverheid, maar raakt veel ruimere aspecten, zoals migratie, proletarisering, of overheidsingrijpen.

Dat brengt ons tot de tweede vraag: waarom een studie naar de arbeidsmarkt voor mijnwerkers? Net zoals in vele andere landen beschikten mijnwerkers ook in België over een bijzondere sociale wetgeving, waarmee ze vaak ver vooruitliepen op andere arbeiders.¹⁵ Voor

¹³ Noordegraaf, 'Arbeid en arbeidsmarkt', 361.

¹⁴ *Ibidem*, 367.

¹⁵ Zo werd de arbeidsduur eerst tot 10 uur (in 1891) en later tot 9 uur voor de ondergrondse arbeid (1909) verminderd. Met de Besluitwet van 14 april 1945 werd het bijzondere mijnwerkersstatuut ingevoerd dat hogere lonen, premies, vrijstelling van legerdienst voor jongeren, een gunstige pensioenregeling, goedkope hypothecaire leningen en twaalf extra vakantiedagen per jaar garandeerde.

het nieuwe Limburgse bekken vormde een aantal verworvenheden van de arbeidersbeweging – een eigen pensioenstelsel, een eerste arbeidsduurvermindering, het verbod op ondergrondse vrouwen- en kinderarbeid (alle gerealiseerd vóór 1914) – vanaf het begin een zeker institutioneel kader voor de arbeidsmarkt. De mijnindustrie bleef in Limburg bovendien tot ruim in de jaren 1960 de dominante economische sector, die het merendeel van de actieve mannelijke bevolking tewerkstelde, terwijl buitenlandse arbeiders contracten kregen van bepaalde duur, die hen aan de mijnbedrijven bonden.

Er kan een specifieke arbeidsmarkt voor mijnwerkers worden onderscheiden, omdat het beroep van mijnwerker betrekkelijk homogeen was en de mijnarbeid zich afspeelde binnen een beperkt aantal herkenbare bedrijven. De mijnarbeidsmarkt voldoet dus aan de eis dat 'there is enough uniformity of behaviour among certain workers and among certain employers to warrant generalizations about the actions of each group'.¹⁶ Een arbeidsmarkt kan echter nooit precies worden afgebakend en door de arbeidsmobiliteit zullen er steeds banden zijn met andere lokale of beroepsgerichte arbeidsmarkten. Limburgse mijnwerkers hadden ook elders werkmogelijkheden binnen en buiten de provinciegrenzen, of konden elders in België (en in het buitenland) het beroep van mijnwerker uitoefenen. Tegelijk zijn er grenzen aan de geografische mobiliteit. De gehechtheid aan de streek en familiebanden vormen mogelijk een belemmering, net zoals de mogelijk negatieve beeldvorming over andere industriegebieden of de mijnindustrie. In het geval van de Limburgse mijnen betekent dit dat Limburgers misschien liever in de mijn werkten dan te (moeten) migreren, terwijl anderen er juist wegbleven vanwege de negatieve reputatie van het mijnwerkersberoep. Daarom is het een interessante vraag of en op welke manier Limburgse mijndirecties hebben getracht hun eigen rekruteringsgebieden af te schermen van deze andere markten.

Dan rest de derde vraag: waarom een studie naar de arbeidsmarkt voor mijnwerkers in (Belgisch-)Limburg? Steenkool werd er ontdekt op een moment dat de traditionele overlevingspatronen in de Limburgse Kempen in toenemende mate onder druk stonden. De vestiging van nieuwe, moderne steenkoolmijnen betekende het definitieve openbreken van deze rurale overlevingseconomie. Met de uitbouw van de steenkoolnijverheid werd in de Limburgse Kempen een radicale transitie op gang gebracht naar een nieuw samenlevingspatroon, gekenmerkt door voltijdse loonarbeid in grootschalige industrieën. Door haar langdurig overwicht in de regionale economie heeft de steenkoolindustrie er een aanhoudende invloed gehad, die tot op de dag van vandaag voortleeft in – onder meer – de samenstelling van de bevolking, de scholingsgraad, de werkloosheidscijfers, het culturele erfgoed, het culinaire aanbod.¹⁷ De ontwikkeling van mijnbouw in Limburg biedt een kans om het ontstaan en de ontwikkeling van een nieuwe arbeidsmarkt te bestuderen.

THEORETISCHE ASPECTEN: DE ARBEIDSMARKT ALS ARENA

Voor het onderzoek naar arbeidsmarkten staat een historisch onderzoeker een veelvoud aan sociaalwetenschappelijke theorieën en modellen ter beschikking. Een allesomvatten-

¹⁶ Kerr, 'The balkanization of labour markets', 21.

¹⁷ Van Doorslaer, *Koolputterserfgoed*.

de arbeidsmarkttheorie, die de complexe realiteit van de arbeidsmarkt kan verklaren, bestaat niet. Over het concept arbeidsmarkt zelf bestaat evenmin eensgezindheid. Het zou te ver voeren hier de vele theoretische inzichten en varianten te behandelen.¹⁸ Ik beperk mij tot de zogenaamde arena-benadering in de arbeidsmarktsociologie, die ik voor de historische studie van arbeidsmarkten het meest relevant acht.¹⁹ In de arena-benadering wordt de aandacht gericht op het arbeidsmarktgedrag van individuele en collectieve actoren, de interactie tussen deze actoren, hun wederzijdse afhankelijkheid en hun strategieën om elkaars gedrag te beïnvloeden. Werknemers trachten met hun activiteiten op de arbeidsmarkt in de eerste plaats een baan met een passende beloning te verwerven, niet alleen in materiële, maar ook in immateriële zin, zoals werkzekerheid, gunstige werkomstandigheden, status. De werkgevers van hun kant streven naar de aanwerving van de meest geschikte arbeidskrachten voor hun specifieke productieproces, opdat ze een zo efficiënt mogelijke productie van goederen en diensten kunnen realiseren. Dit leidt enerzijds tot tegengestelde belangen, maar creëert anderzijds ook wederzijdse afhankelijkheden tussen aanbieders en vragers.

Deze machtsverschillen en de daaruit voortvloeiende afhankelijkheidsrelaties worden bepaald door het bezit en de verdeling van strategische hulpbronnen. Van Hoof onderscheidt hierbij drie soorten: lokmiddelen, dwangmiddelen en overredingsmiddelen. Lokmiddelen van werkgevers zijn materiële en immateriële beloningen en voorzieningen; arbeiders kunnen alleen de waarde van hun arbeidskwalificaties inzetten. Dwangmiddelen bestaan vooral uit het ontzeggen van hulpbronnen aan de andere partij (bijvoorbeeld door stakingen of uitsluitingen). Overredingsmiddelen hebben betrekking op het vermogen om het gedrag van de andere te beïnvloeden via morele of maatschappelijke druk.²⁰ De verdeling van strategische hulpmiddelen over de partijen zijn bepalend voor de machtsverhoudingen en leggen de grenzen vast van de strategische mogelijkheden van vragers en aanbieders van arbeid, waarbij de vraagzijde zich over het algemeen in een sterkere positie bevindt.

Aan de hand van deze strategische mogelijkheden wordt door Van Hoof een aantal concrete strategieën benoemd: 'autonomiestrategieën', 'bindingsstrategieën', 'beheersingsstrategieën' en 'ondermijningsstrategieën'. 'Autonomiestrategieën' zijn erop gericht de afhankelijkheid van bepaalde hulpbronnen te reduceren; voor werknemers bijvoorbeeld de mogelijkheid om buiten de arbeidsmarkt in het eigen levensonderhoud te voorzien door een eigen bedrijf te beginnen of een uitkering te verwerven, of door elders te gaan werken. Werkgevers kunnen hun afhankelijkheid van de beschikbare arbeid verminderen door de concurrentie op de arbeidsmarkt te vergroten of door arbeidsbesparende investeringen te doen. Met 'bindingsstrategieën' probeert een marktpartij de tegenpartij in een afhankelijker positie te dwingen door de waarde van de eigen middelen voor de ander te vergroten, bijvoorbeeld van werkgeverskant door te voorzien in extra behoeften zoals huisvesting, of van werknemerskant door specifieke vakbekwaamheid aan te bieden, zoals het geval is bij mijnningenieurs. 'Beheersingsstrategieën' hebben betrekking op de controle over de omstandigheden waarin de ruil plaatsvindt. Dit gebeurt door regels en afspraken waarmee de

¹⁸ Voor een oriëntatie: Loveridge en Mok, *Theories of labour market segmentation*; Pierenkemper, 'Historische Arbeitsmarktfor-schung'; Mok en Bracke, 'De arbeidsmarkt'; Bosworth, Dawkins en Stromback, *The economics of the labour market*.

¹⁹ Van Hoof, *De arbeidsmarkt als arena*.

²⁰ *Ibidem*, 192-196.

bewegingsvrijheid van de tegenstrever beperkt wordt, vaak via de overheid, maar ook onderling, zoals in CAO's, of door morele en institutionele beïnvloeding. 'Ondermijningsstrategieën' tenslotte trachten de manieren waarop de tegenpartij zijn positie beschermt te ondergraven, bijvoorbeeld door het aanwakken van onderlinge concurrentie tussen groepen arbeiders. Het effectief hanteren van deze strategieën is niet alleen voor de realisering van individuele of collectieve doelen van belang, maar ook voor de onderlinge verhoudingen en de structuur van de arbeidsmarkt.

De arena-benadering lijkt het beste kader voor empirisch onderzoek te bieden, omdat ze de institutionele analyse en de segmenteringstheorieën kan integreren. De benadering heeft aandacht voor de rol van actoren (zowel individuele als collectieve) binnen bepaalde structurele grenzen. De werking van de markt wordt niet gereduceerd tot onpersoonlijke mechanismen. Van Hoofs benadering laat toe de loonmarkt en de werkgelegenheidsmarkt samen te behandelen. Niettemin blijft ook deze arbeidsmarkttheorie slechts een model, een handvat om complexiteit van de arbeidsmarkt beter te begrijpen. Het blijft belangrijk om de vorming en ontwikkeling van concrete arbeidsmarkten te bestuderen.

VRAAGSTELLING

Hoewel er onder meer met het onderzoeksproject 'De ereburgers' reeds veel en goed onderzoek verricht is naar de Limburgse steenkoolindustrie,²¹ behoorde een systematisch onderzoek naar de ontwikkeling en het functioneren van haar arbeidsmarkt daar nog niet bij. Een eerste studie van dit type gebeurde door Bart Pluymers als onderdeel van het Euregio-naal onderzoeksprogramma *Mines et Mineurs*, maar beperkte zich hoofdzakelijk tot de jaren 1920.²² Met deze studie wil ik zijn onderzoek verdiepen en voortzetten voor een langere periode van het begin van de twintigste eeuw tot 1966, het laatste jaar waarin de Limburgse mijnbedrijven volledig in privé-handen waren. Ik ga daarbij uit van twee centrale vragen: onder welke omstandigheden kwam er een arbeidsmarkt voor mijnwerkers in Belgisch-Limburg tot stand en hoe werd ze door de betrokkenen vormgegeven? Deze centrale vragen worden uitgewerkt in verschillende deelvragen. Hoe werd de arbeidsmarkt ingeplant in de lokale socio-economische omgeving? Hoe kregen de mijndirecties de arbeidsmarktspanningen, veroorzaakt door de ontwikkeling van de mijnindustrie, onder controle? Hoe waren de werkgevers in staat voldoende mijnwerkers aan te trekken? Welke aanwervingsstrategieën en welk personeelsbeleid ontwikkelden ze daartoe? En hoe werd deze arbeidsmarkt geconsolideerd, gereproduceerd en vernieuwd op de lange termijn? Waren de mijndirecties in staat een vaste kern van mijnwerkers aan het bedrijf te binden? Wie waren deze arbeiders en waarom kozen ze ervoor in een bepaalde steenkoolmijn te blijven?

Deze studie past in een breder onderzoeksprogramma over de ontwikkeling van de arbeidsmarkt voor mijnarbeid in de Euregio Maas-Rijn. Deze grensoverschrijdende regio omvat de beide provincies Limburg, Luik en de regio rond Aken. In de hele Euregio heeft mijnbouw een enorme invloed gehad op de samenleving. Het hoofddoel van het onder-

²¹ De Rijck en Van Meulder, *De ereburgers*; Scholliers, 'Het project arbeid en arbeidsverhoudingen in de Limburgse mijnen'.

²² Pluymers, *De Limburgse mijnwerkers*; Van Haegendoren en Pluymers, 'Belgisch-Limburgse mijnwerkers'.

zoeksprogramma was een comparatieve analyse van de arbeidsmarkten in vier naburige mijnbekkens gedurende de twintigste eeuw. Over de Nederlands-Limburgse en Luikse mijnarbeidsmarkten zijn inmiddels twee dissertaties uitgegeven.²³ Dit boek, een bewerking van een dissertatie die al vóór de verschijning van deze boeken werd verdedigd, sluit hierbij aan.

DE BRONNEN

Wie onderzoek doet naar de Limburgse steenkoolindustrie kan beschikken over een uitgebreid scala aan archiefmateriaal.²⁴ In de zeer rijke en diverse bedrijfsarchieven die aan het Rijksarchief van Hasselt zijn geschonken na de sluiting van de mijnen, kan een onderzoeker informatie vinden over vrijwel alle activiteiten die met de exploitatie van een steenkoolmijn te maken hebben. Alleen van de mijn van Zwartberg, die al in 1966 de boeken dichtdeed, is het merendeel van het materiaal verloren gegaan. De archieven bevatten onder meer verslagen van vergaderingen op alle niveaus, zowel binnen de bedrijven als in de regionale en nationale werkgeversorganisaties *Association Charbonnière du bassin de la Campine (ACC)* en *Feddechar*. Van die laatste organisatie beschikt het Rijksarchief in Hasselt eveneens over het archief, dat onder meer veel gegevens over de rekrutering van buitenlandse arbeiders bevat.²⁵ Correspondentie met andere bedrijven, de werkgeversorganisaties, politieke instellingen of lokale elites (gemeenten en vertegenwoordigers van de katholieke kerk) vormt een ander aanzienlijk deel van het bronnenmateriaal. Een tweede deel van de bedrijfsarchieven is opgeslagen in de oude bedrijfsgebouwen van de mijn van Beringen waarin nu het Vlaamse Mijnmuseum is gevestigd. Het was moeilijk doelgericht werken in de honderden meters nog niet geïnventariseerd archief, maar de zoektocht leverde niettemin zeer interessant materiaal op, zoals de volledige collectie van de *Annales des Mines de Belgique*, talrijke statistieken over de Limburgse en Belgische steenkoolindustrie, bedrijfstijdschriften en andere publicaties van de mijnsector.

Al bij al vormt dit alles zo'n overdaad aan bronnenmateriaal, dat het maar in beperkte mate werd aangevuld met andere archieven. Over het thema mijnbouw bestaat bovendien al heel wat literatuur, zij het voor Belgisch-Limburg vaak in de vorm van eindverhandelingen of stageverslagen. Interessant daarbij is dat deze studenten in vele gevallen nog gebruik konden maken van de bedrijfsarchieven tijdens hun bestaan of tijdens een eerdere fase in de archiefvorming. Een aantal daarvan was cruciaal, met in de eerste plaats de eerder aangehaalde onderzoeksverslagen van de projecten 'De ereburgers' en *Mines et Mineurs*. In de studies van Griet van Meulder en Guy Coppieters, die aan de basis lagen van het boek *De ereburgers* waren de arbeidsverhoudingen in de Limburgse mijnindustrie het uitgangspunt.²⁶ Luc Minten bestudeerde de stakingen tijdens het interbellum; Noël Paesen kon beschikken over het volledige bedrijfsarchief van de mijnzetel van Waterschei tijdens haar bestaan, en

²³ Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt*; Roels, *Het tekort*.

²⁴ Vgl.: Minten en Jacobs, *Gids voor de studie van de Limburgse steenkoolmijnen*; Vancoppenolle, 'De twintigste-eeuwse geschiedenis van Limburg anders bekeken'.

²⁵ Van der Eycken en Vancoppenolle, *Inventaris van het archief van de Fédération*.

²⁶ Van Meulder, *Arbeidsverhoudingen en syndicalisme*; Coppieters, *Waren wij maar Walen*.

Johan Boucneau deed onderzoek naar het mijnbouwonderwijs.²⁷ De talrijke interviews die ondertussen zijn afgenomen van oud-mijnwerkers, leverden inzichten op in de persoonlijke ervaringen van tientallen mijnwerkers.²⁸

OPZET VAN DEZE STUDIE

De structuur van dit werk is thematisch-chronologisch. In hoofdstuk 1 wordt aandacht besteed aan de ontstaansgeschiedenis van het Limburgs kolenbekken en de eerste tien jaren na de ontdekking van steenkolen (in 1901). In de hoofdstukken 2 en 3 wordt de ontwikkeling van de arbeidsmarkt voor mijnwerkers in Limburg op de lange termijn geanalyseerd, zowel aan de vraag- als aan de aanbodzijde. Met betrekking tot de vraagzijde zijn ontwikkeling van de steenkolenmarkt en de werkgelegenheid in de mijnindustrie gedurende de twintigste eeuw van belang. Het arbeidsaanbod hing af van de demografische ontwikkeling en evolutie van de actieve bevolking naar herkomst en kwalificatie. Hoofdstuk 4 richt zich op de manier waarop de aanwervingen van mijnwerkers waren georganiseerd. Aan bod komen selectiecriteria, de aanwervingstechnieken en de concrete procedures bij de werving. In hoofdstuk 5 bestudeer ik de middelen waarmee de werkgevers trachtten arbeidskrachten aan te trekken en aan zich te binden. Daarbij ga ik uit van het concept van de *employment package*, het geheel van materiële en immateriële voordelen in de vorm van lonen, huisvesting, sociale voordelen, vormen van opleiding, kansen op promotie. In hoofdstuk 6 behandel ik de opleiding tot mijnwerker als arbeidsmarktinstrument.

²⁷ Minten, *De stakingen*; Paesen, *De André-Dumont-mijn*; Boucneau, *Hier porions vormen?*

²⁸ Mijnen. *Limburgse koolputters spreken*; Werkgroep *Mijnwerkersgeschiedenis*, *In de mijn is iedereen zwart; Dat bestond vroeger niet ...*; Vandekerckhove, *De eeuw van het zwarte goud*; De Rijck en Van Meulder, *De ereburgers*.

Nieuwe bazen, nieuwe regels: karakteristieken van de Limburgse mijnindustrie

De vestiging van een steenkoolindustrie in Limburg was niet alleen voor de lokale bevolking een nieuw gegeven. De geologische omstandigheden in het nieuwe mijnbekken waren volkomen onbekend bij het overwegend Waalse kaderpersoneel. Dat was de overtuiging van A. Soille, de directeur-gérant van Houthalen:

de eerste ingénieurs [...] waren naar Limburg gekomen, zeker met grote ervaring van de afbouwmethodes, doch een ervaring die zij verworven hadden in de Zuiderbekkens. Alras bleek, dat hetgeen daar uitstekend was, hier niets waard was en dat men voor de Kempen, iets gans nieuws moest vinden. Onder meer, de kwestie werking der terreinen en, bijgevolg, de kwestie van het ondergronds vervoer eisten een gans andere oplossing dan in Wallonië.¹

Ook E. Brun, directeur-gérant van Beringen, legde in 1947 in een overzicht van de evolutie van de exploitatiemethodes in de Limburgse mijnen de nadruk op de nieuwe en onbekende omstandigheden waarmee men in het bekken was geconfronteerd:

Dans [une] atmosphère excitante, les ingénieurs et la main-d'oeuvre de la houillère campinoise font de concert leur apprentissage. Il est dur et condamne quelques illusions. Les soutènements traditionnels font faillite dans les voies. [...] La connaissance des terrains et de leur comportement sous d'aussi fortes pressions intervient à force d'éboulements quotidiens répétés. [...] Passé 1930, les ingénieurs de la Campine ont assez souffert et tâtonné pour affirmer peu à peu, désormais, les principes qu'ils dégagent de leur brève mais coûteuse expérience.²

Mijnbouw is meer dan andere bedrijfstakken afhankelijk van externe factoren, die een diepgaande invloed uitoefenen op de arbeidsomstandigheden en de mogelijke productiemethodes. De traditionele Waalse technieken, waarmee de ingenieurs vertrouwd waren, bleken niet geschikt voor het nieuwe bekken. Dit had ook gevolgen voor de arbeid. Door de onbekendheid met de geologische omstandigheden lag het aantal dodelijke ongevallen in de Limburgse mijnen in de jaren 1920 vier tot vijf maal hoger dan in de Waalse kolenbekkens, met een kwalijke reputatie tot gevolg.³

In dit hoofdstuk zal ik aandacht besteden aan enkele algemene karakteristieken van het nieuwe kolenbekken, die van belang waren voor de ontwikkeling van de arbeidsmarktverhoudingen: de investeerders in de nieuwe mijnen, de rol van de overheid, en de beroepshiërarchie in de mijnen. De ontdekking van steenkool in de regio gebeurde onder specifieke sociale en economische omstandigheden, die van doorslaggevend belang zouden zijn voor de latere arbeidsmarktverhoudingen. De proefboringen naar steenkool in Limburg aan het

¹ Soille, 'Het Kempisch kolenbekken', 4.

² Brun, 'L'évolution des méthodes d'exploitation', 160.

³ In 1919 bedroeg het aantal dodelijke ongevallen per 10.000 arbeiders 34,40 in Limburg ten opzichte van 14,93 in de vier Waalse bekkens. In 1921 was dit zelfs 53,77 t.o.v. 11,57. Gruselin, *Le bassin minier de la Campine*, 75.